

■ HENRI
WALD

Mîna și gestul

Dezvoltînd colaborarea dintre ei în luptă cu natura, strămoșii omului au izbutit, treptat, să transforme strigătele în vorbe, laba în mînă, trăirile în gânduri și adaptarea în muncă. Omul este singura ființă *bimană*, deoarece este singura ființă cuvîntătoare, gînditoare și muncitoare. Înainte de inventarea limbajului nu poate exista distanță între subiect și obiect, între senzorial și intelectual, între prezență și absență. Fără *intervalul* dintre real și posibil, nu poate exista nici *intervenția* prin care posibilul poate fi transformat în real. A munci înseamnă a trece un obiect din genul căruia îi aparține în genul de care este nevoie, adică a prelucra, de pildă, un arbore, pînă cînd trece din genul „stejar”, în genul „dulap”. Numai omul poate munci, deoarece numai el este capabil, grație energiei abstractizante și generalizante a vorbirii, să cunoască *genul* lucrurilor. În vreme ce restul lumii vii se adaptează la variabilitatea naturii, omul poate să o transforme, potrivit genurilor de lucruri rivinite. Fiind necuvîntătoare, animalele n-au de-a face cu *obiecte*, deoarece nu sînt *subiecte*. Animalele n-au „mediu înconjurător”; ele sînt *una cu natura*; ele nu ajung niciodată *față în față cu natura*. Pînă cînd sînt numite, lucrurile rămîn în anonimatul realității. Numai vorbirea poate să le scoată din continuitatea naturii și să le așeze, ca obiecte, în fața unor subiecte. Cunoașterea și munca încep odată cu vorbirea.

Mîna nu poate să arate decît ceea ce îi spune vorba. Însă mîna *arată* vîzului ceea ce sunetele vorbirii nu pot decît să *spună* urechii. Actul de indicare aduce sensibilității umane un incontestabil spor de informație. Dar un gest nu poate decît să dezvolte conotația unei semnificații verbale. În conotația unei semnificații verbale se cristalizează atitudinea pragmatică și afectivă a vorbitorului față de lucrurile al căror gen este reflectat de

denotația aceleiași semnificații. Rostită în timp, vorbirea unidimensionalizează atât denotația, cît și conotația; mai multe dimensiuni nu poate să aibă decît semnificantul secund, construit în spațio-temporalitatea realului: gestul, tabloul, statuia, dansul, spectacolul teatral, reprezentarea cinematografică. Artistul făurește un semnificant secund în prelungirea celui verbal pentru a comunica, în primul rînd, celorlalți bucuriile și amărăciunile condensate în vorbirea sa. Față de vorbire, care este semnificantul prim, opera este totdeauna un semnificant secund, care se adresează, în primul rînd, celorlalți. Gesturile comunică mai multă informație ascultătorului decît însuși vorbitorului. Prin gesturi, vorbitorul se străduiește să comunice cît mai mult din conotația în scădere a cuvintelor pe care le folosește. Lucrurile nu devin obiecte de cunoscut și de transformat decît în și prin vorbirea subiectului. Fără cuvinte, n-ar exista în lume decît informație senzorială și adaptare la schimbarea continuă a fenomenelor. Incapabil de a vorbi, animalul nu poate să contracareze forța de *atracție* a fenomenelor prin puterea de *abstracție* a minții și, deci, nu poate crea, adică nu poate adăuga naturii ceea ce îi lipsește. El nu se poate desprinde nici o clipă din lanțul continuu al determinărilor. Numai limbajul permite transformarea cauzelor în mijloace și a efectelor în scopuri, deoarece numai el poate menține lucrurile la distanța necesară cunoașterii și transformării lor. „Firește, animalul percepe bine obiectul exterior, dar exterioritatea obiectului nu se desprinde pentru el de propria sa organizare senzori-motorie”¹.

Tocmai prezența covîrșitoare a fenomenelor îl împiedică să le înțeleagă. Acuita-

¹ *Trân-duc-thao*, Recherches sur l'origine du langage et de la conscience, Paris, Editions sociales, 1977, p. 14.

tea perceperii oprește *priceperea*. „Acuitatea privirii și a auzului, care este proprie ființelor primitive, nu le-a favorizat dezvoltarea științei. Ceea ce distinge inventatorul este atenția cu care tratează cuvintele și semnele. Le ia în serios. Cere de la ele mai mult decît alții, în exactitudine”². Numai cine refuză limbajului rolul decisiv pe care l-a avut în geneza omului și culturii poate să susțină superioritatea informațională a lucrurilor asupra cuvintelor. Socotind că „cuvintele nu sînt decît substituturile lucrurilor”, Jean Cohen crede că „ele sînt aici pentru a transmite o informație despre lucruri pe care lucrurile însele ne-ar furniza-o mai adecvat dacă le-am putea percepe”³. Numai că a percepe înseamnă a recepta doar proprietățile sensibile ale lucrurilor. Nici o percepție nu poate să spună despre ce este vorba. Identitatea lucrurilor nu este accesibilă decît vorbirii. Reflectarea proprietăților prin care un lucru aparține unui anumit gen nu se poate cristaliza decît în denotația unor semnificații verbale. Percepția nu poate oglindi decît individualitatea lucrurilor. Genul lor poate fi cunoscut doar prin cuvinte. Vorbirea este singura cale prin care se poate depăși prezența individuală a lucrurilor pentru a se ajunge la genul din care fac parte toate lucrurile de același fel din trecut și din viitor. Chiar cuvintele care se referă la un obiect *prezent* vorbesc, prin denotația lor, de toate lucrurile *absente* care aparțin aceluiași gen. Cuvîntul care îmi spune că obiectul din fața mea e o lampă vorbește deja despre toate soiurile de lămpi din trecut și viitor. A identifica un lucru înseamnă a depăși prezentul și a pătrunde în absent.

Vorbirea a fost inventată tocmai pentru a invoca absentul — trecutul, viitorul sau alt lărm — în favoarea prezentului. Nu se poate înțelege și domina prezentul decît în opoziție cu absentul. Animalele sînt dominate de prezent fiindcă nu-i pot opune nici un absent. Fără vorbire nu se poate scăpa de sub tirania lucrurilor. Nostalgia contactului nemijlocit cu lucrurile nu este altceva decît regretarea „paradisului” pe care l-am pierdut odată cu fîurirea limbajului. Fiind însă, într-adevăr, „originară”, vorbirea nu este un „păcat”, ci principalul mijloc prin care ne-am înălțat de la animalitate la umanitate.

„Limbajul nu este un vid în fața noastră, în care am fi atrași ca vîntul zonelor de înalte presiuni către zonele de presiuni joase. El este regula gîndirii

noastre și acțiunii noastre umane, exterioară și în consecință transcendentă nouă, fiindcă este locul universalului și voinței chibzuite”⁴. Datorită limbajului poate omul să înțeleagă ceea ce vede. Limbajul îi îngăduie omului să știe ce este un obiect pe care multe animale îl vîd mai bine, mai repede și mai de departe. „Animalul își *îndreaptă* ochii spre obiect, privirea umană *indică* obiectul...”⁵ Vrabia nu știe că ceea ce visează ea e... mîlai.

Însă, prin însăși menirea ei de a viza universalul, vorbirea tinde să dezvolte denotația în dauna conotației și să comunice din ce în ce mai mult cunoștințe decît atitudini emoționale și pragmatice. Comunicarea orală, prin elementele ei suprasegmentale — *intonatie, accent, debit, ritm* — izbutește să mai salveze ceva din conotația amenințată să se piardă, dar vorbitorul, mai ales în dialogul spontan, simte de cele mai multe ori nevoia să recurgă și la elemente paralingvistice: *mimica și gesturile*. Este adevărat că mimica și gesturile reușesc să potențeze expresivitatea vorbirii, dar, pentru a fi just înțeluse, ele trebuie să rămînă sub controlul semnificațiilor verbale pe care le acompaniază. Mîna nu poate să arate decît un lucru care individualizează un gen reflectat în denotația cuvîntului identificator. „De aceea — scria acum 100 de ani Titu Maiorescu — cuvintele însemnează numai generalități și nu sînt niciodată în stare să exprime individualitatea. Să încerc, d.e., a arăta prin cuvinte pana cu care scriu. Voi zice: *această pană*. Însă această pană este orice pană în apropierea căreia mă aflu, și numai gestul arătării o individualizează”⁶. Gestul arătării cu mîna este, așadar, nemijlocit legat de funcția de cunoaștere și de comunicare a vorbirii. „Dealtfel, cînd gîndim, simțim bine acțiunea organelor vocale și a mîinii. Subiectul are conștiința de ce gîndește grație percepției interioare, pornind de la kinestezile și asociațiile vizuale și auditive ale mișcării schițate de gesturile și de vocea sa”⁷. A indica înseamnă a vizualiza conotația auditivă a unui predicat al cărui subiect este degetul arătător. În loc să spui „acesta este un clește”, îl arăți și îl numești; sau, în loc să spui „ceea ce eu îi cer este cleștele”, te mărginești să-l arăți, restul comunicării este completat de împrejurări. După ce constată că „gestul indicării marchează raportul cel mai elementar al conștiinței cu obiectul

² Brice Parain, *Recherches sur la nature et les fonctions du langage*, Paris, Gallimard, 1942, p. 94.

³ Jean Cohen, *Structure du langage poétique*, Paris, Flammarion, 1966, p. 33.

⁴ Brice Parain, *op. cit.*, p. 229.

⁵ Trăn-duc-thao, *op. cit.*, p. 32.

⁶ Titu Maiorescu, *Critice*, București, E.P.L., 1966, p. 296—297.

⁷ Trăn-duc-thao, *op. cit.*, p. 34.

ca obiect exterior”⁸, Trân-duc-thao precizează: „Mișcarea de a indica comportă deci două momente: momentul gestual și momentul exclamativ”⁹.

Legătura intimă dintre activitatea lingvistică și cea manuală este programată în codul genetic al omului. Procesele corticale care se află la baza gândirii și muncii sînt legate de acelea care asigură vorbirea. În creierul uman, partea care controlează miinile și organele de articulare este considerabil mai mare decît în creierul antropoidului. Mina antropoidului este încă specializată în prindere, apucare, smulgere, iar organul său fonatoriu nu a depășit interjecțiile, exclamațiile și onomatopeele. Antropoidul nu poate trece dincolo de folosirea, ca unealtă, a unui fragment de natură, sau, cel mult, de *prepararea*, prin modificări superficiale, a unei unelte existente și nici de manifestarea sonoră a unor stări afective. Numai omul poate utiliza o a doua unealtă pentru a fabrica pe prima și o a doua articulație pentru a o construi pe prima; adică, folosirea unei pietre necioplite pentru a o ciopli pe aceea cu care lucrează și combinarea unor sunete nesemnificative în cuvinte cu înțeles. Emisfera cerebrală stîngă coordonează atît actele vorbirii, cit și gesturile miinii. „Intimitatea, la nivelul cerebral, a celor două manifestări ale inteligenței umane, este de așa natură încît, în ciuda absenței unor mărturii fosile, ești constrins să admiți, de la origine, realitatea unui limbaj diferit ca natură de acela al animalelor, ieșit din reflexia dintre cele două oglinzi: a gestului tehnic și a simbolismului fonic”¹⁰. Multi cercetători au insistat asupra interdependenței dintre verbal și manual, dar ceea ce trebuie încă subliniat este că, în unitatea dintre vorbire, gîndire și muncă, *primordială* este vorbirea, deoarece gîndul se formează în cuvînt, iar mina nu poate face decît ceea ce i se spune. Nimeni nu contestă că înainte de vorbire există percepții, emoții, acte de voință și chiar de inteligență, dar ele nu devin idei decît în și prin vorbire, iar comportamentele de adaptare nu devin muncă decît în lumina lor. Vorbirea a permis oamenilor să-și amîne reacțiile spontane, să-și elibereze miinile, să-și consolideze mersul în două picioare și să-și proiecteze acțiunile viitoare. Prin vorbire începe marea aventură umană a universului. Vorbirea săvîrșește cea mai mare eliberare din evoluția materiei: a cugetului față de

faptă. „Intr-adevăr, într-o perspectivă care merge de la peștele erei primare la omul erei cuaternare, se crede a se asista la o serie de eliberări succesive: aceea a corpului întreg față de elementul lichid, a corpului față de sol, a miinii față de locomotie și în sfîrșit a creierului față de masca facială”¹¹. Vorbirea a făcut posibile pregetarea, cumpănirea, indoiala. Datorită vorbirii, omul este singura ființă care poate sta pe gînduri înainte de a acționa. De aici și imensa eficiență a activității sale. Animalele nu se pot susține fluxului de evenimente în care sînt antrenate pentru a le cerceta, înțelege și domina. Libertatea de a contempla lumea înainte de a o transforma este cea mai mare cucerire a omului. Dar tot atît de adevărat este că, după ce gînditorii veacului nostru au transformat lumea, a venit din nou vremea să o contemplăm. Mina trebuie să lucreze totdeauna sub controlul critic al ideilor create în și prin vorbire. Miinile sînt „grăitoare” numai în măsura în care exprimă vorbe, fie rostite, fie nerostite. Nerostirea înseamnă păstrarea liniștii, nu păstrarea tăcerii. Fără ideea de indicație, interlocutorul ar privi numai „degetul arătător”, nu și obiectul arătat. Actorul care se mișcă pe scenă fără să rostească nici o replică nu *tace*, ci vizualizează conotația unui *discurs interior* de care nu e străin nici publicul, de vreme ce îl înțelege; o anumită mișcare a miinii înseamnă „lehamite”, o alta vrea să zică „fain” și așa mai departe.

Totuși, unii teoreticieni susțin primordialitatea gestului manual față de actul vorbirii. Deși afirma răsplat că „limba vorbită, transmisă și conservată, iată instrumentul indispensabil al culturii”¹², Lazăr Șăineanu credea că „gesturile stabilesc așa dar puncta peste prăpastia ce desparte limba nearticulată de cea articulată...”¹³. „Dar gestul presupune distincția dintre subiect și obiect, dintre indicator și indicat. Altfel, avem de-a face cu o reacție de adaptare, nu cu un mijloc de comunicare. Mina începe cu indicația și indicația începe cu mina. Arătarea cu capul sau numai cu privirea nu sînt decît substituttele mai discrete ale arătării cu mina. A arăta înseamnă totdeauna a prezenta individualizarea unui gen denotat de un cuvînt. Mai de curînd, Marcel Jousse reafirmă valoarea primordială a gestului față de vorbire. „Antroposul — scrie el — este prin esența sa un mim. Tocmai prin conștientizarea acestui Mimism devine „cunoscător” și astfel se

⁸ *Ibid.*, p. 14.

⁹ Trân-duc-thao, *op. cit.*, p. 22.

¹⁰ André Leroi-Gourhan, *Le geste et la parole*, Paris, Albin Michel, 1964, p. 298.

¹¹ *Ibid.*, p. 40—41.

¹² Lazăr Șăineanu, *Studii folklorice*, București, Sococ, 1896, p. 229.

¹³ *Ibid.*, p. 229.

diferențiază în mod specific de animal”¹⁵. Părerea sa este că vorbele rezumă gesturile, sînt un fel de gesturi prescurtate. „La învățător — afirmă M. Jousse — vorbirea nu este decît verbalizarea gestului. Metaforele și comparațiile nu au întregul lor sens și logica lor decît dacă se reîncepe gestul sub-iacent”¹⁶. Nu este însă mai adevărat că diversele mișcări ale corpului devin gesturi numai din clipa în care redresează conotația așezată în semnificația unor vorbe? Nu metafora verbalizează gestul mimetic, ci, dimpotrivă, gestul mimetic completează expresivitatea metaforei. Gestul încearcă să comunice o parte cît mai mare din conotația pe care o pierde vorbirea de fiecare zi. Gestul a fost cea mai „la îndemînă” ilustrare a primelor metafore: ridicarea în două picioare, diferențierea miinilor, înălțarea hranei pînă la gură se află la temelia metaforelor arhetipale potrivit cărora sus înseamnă superior și jos, inferior.

După ce a eliberat laba de reacțiile adaptative, transformînd-o în mînă, vorbirea încearcă, stimulînd dezvoltarea tehnicii, să scutească și mîna de operațiile care pot fi trecute pe seama mașinilor. Mîna capătă, astfel, o libertate crescîndă de creație. Începînd cu ajutorarea vorbirii în efortul ei de a transmite cît mai mult din conotația semnificațiilor pe care le produce, mîna devine mereu mai mult creatoare de semnificații secunzi, capabili să exprime în două, trei sau patru dimensiuni ceea ce vorbirea nu poate să exprime decît într-una singură. Așa au apărut și s-au dezvoltat pictura, sculptura, dansul, teatrul, filmul. Este interesant de precizat că europenii dansează mai mult cu picioarele, africanii mai mult cu trunchiul, iar orientalii mai ales cu miinile. În culturile orale, gesturile joacă un rol atît de important încît „stilistica” lor ar putea spune: „Gestul este omul însuși”. În salutul mahomedanilor, trecerea mîinii de la frunte la gură și apoi în dreptul inimii înseamnă: „Ceea ce gîndesc, vorbesc și simt”. Sau, mai pe românește: „Ce-i în căpușă e și în gușă și în suflet”. De aceea, în pictura bizantină, sfinții și domnitorii drept-credincioși sînt înfățișați cu mîna la inimă, sediul fidelității. Hieratismul și lipsa adîncimii din pictura Bizanțului expri-

mau grija ortodoxismului de a evita senzualismul și de a apropia credința de inimă, îndepărtînd-o de simțuri. Dealtfel, frescele bisericești de stil bizantin aparțin mai mult scrierii pictografice decît artei plastice. Ele mai mult se citează în timp, de la dreapta la stînga și de jos în sus, decît se admiră în spațiu. Transcriind iconografic o poveste sacră sau laică, frescele se află în spațiu, dar citirea lor parcurge spațiul în timp, trece dincolo de fizic în meta-fizic. Pictura bizantină se află, astfel, exact la mijloc, între interdicția iudaică a chipului și libertatea imagistică a Renașterii. În Bizanț, nimănui nu i-ar fi trecut prin minte s-o picteze pe Fecioara Maria după chipul și asemănarea Sophiei Loren. În istoria artei, miinile au făcut totdeauna ce le-a poruncit vorbirea creatoare de idei a autorilor. În sens strict, operă de artă spontană, adică făurită de miini neconduse de înțelesurile vorbirii, este o contradicție în termeni, o absurditate.

Limba ebraică nu făcea încă deosebire între vorbă și faptă. A rosti și a făptui însemna același lucru. „*Davar* este, într-adevăr — explică André Neher — unul din aceste cuvinte-sinteză, sau mai degrabă din aceste cuvinte moniste, atît de frecvente în ebraică, care respectă unitatea adîncă și originală a creației, care protestează, prin însăși existența lor și prin densitatea semnificațiilor lor simultane, împotriva dualismelor și pluralismelor culturilor non-biblice sau celor care nu au rămas credincioase izvoarelor lor biblice primitive”¹⁶. Identificînd ceea ce era încă *sincretic* în cuvîntul „*davar*” cu ceea ce va fi *sintetic* în expresia „*relația dintre cuvînt și faptă*”, A. Neher supraapreciază trecutul în dauna prezentului. Conștiința raportului dintre vorbire și înfăptuire este superioară indistinției lor. O cultură este cu atît mai înaintată cu cît sînt mai înalte și mai distincte abstracțiile în lumina cărora transformă concretul.

Prin gura și membrele lor, celelalte ființe *asimilează* natura; gura și miinile omului o *contrazic*. Prin gura omului, materia generează spiritul, prin miinile sale, spiritul regenerează materia. Pe drumul care duce de la gură la mînă și de la mînă la gură spiritul se întîlnește mereu cu materia.

¹⁵ Marcel Jousse, *La manducation de la parole*, Paris, Gallimard, 1975, p. 121.

¹⁶ *Ibid.*, p. 94.

¹⁶ André Neher, *L'exil de la parole*, Paris, Ed. du Seuil, 1970, p. 99.